

Ferenc József és 1849 október 6.

A MIKOR a 49-es áldozatokra gondolunk, a császár mellett önkéntelenül is hadvezére és hóhéra, Haynau Gyula tábornagy nagy vértől csöpögő alakja merül fel képzeletünkben. Nincs kétség benne, hogy szadista kegyetlenkedéseivel teljes mértékben rászolgált arra a szörnyű hírnévre, mely emlékét ma is fenntartja. A hesseni választófejedelemnek volt törvénytelen gyermeke s azt rebesgették róla, hogy természetellenes szenvedély rabja. Katonai feljebbvalói eleinte igen jó véleménnyel voltak róla, de Nugent tábornagy és Pittl altábornagy — még a szabadságharc előtt — már igen erős vonásokkal jellemezték. Minősítési táblázatába azt írták, hogy lármával és feltűnést keresve, a feljebbvalói tekintély rovására látja el szolgálatát. Szereti a szolgálati előírásokat úgy az élükre állítani, hogy kifogásokat találhasson olyan személyekkel szemben, akik neki nem kedvesek, hogy azután tönkretelhesse őket. Kíméletlensége miatt féltő, hogy ha önálló hatáskört bíznak rá, sok rosszat fog tenni. Szvedélyessége és fősvénysége akkora, hogy senki sem akar érintkezni vele. Pittl már 1847-ben azt javasolta, hogy küldjék nyugalomba. Paskievics herceg félbolondnak mondotta. Radetzky tábornagytól, akinek Haynau tanítványa volt, ered a mondás, hogy úgy kell vele bánni, mint az élesre fent borotvával: használat után jól el kell tenni, mert különben bajt csinál. Erre különben Haynau már a magyar események előtt példát mutatott. Bresciában olyan vadállati kegyetlenséggel verte le az olasz felkelést, hogy „bresciai hiéna“-nak nevezték el. Magyar földön Batthyány Lajos miniszterelnök, az aradi tizenhárom és sok mások halálán kívül az ő lelkén szárad két katolikus pap (Streith Miklós vérteshoglári plebános és Gonczeczky János táborigazd) halála. A szabadságharc támogatásáért ő kísértetett végig az országon katonai fedezettel és megvasalva három katolikus püspököt: Lonovics József csanádi püspököt, akit különösen gyűlölt, Rudnyánszky József besztercebányai püspököt, akit 6 évi vasban töltendő várfogságra ítéltek és végül a törődött, beteges báró Bémer László nagyváradi püspököt, akinek a kiszabadításáért hiába alázta meg magát Scitovszky János hercegprímás a hiéna előtt. Bémert kötél általi halálra ítélte s csak miután lelkileg meggyötörte a püspököt, változtatta az ítéletet 20 évi, vasban töltendő várfogságra. A katolikus papság akkori folyóirata, a „Religio“, Haynau bukása után meg is írta, hogy „papi hírünk, nevünk és becsületünk, ha mindjárt az egyes személyes botlásokat mind el is ismerjük, e férfi néhány hónapnyi önfeláldozása alatt a külvilág előtt soha nem érdemelt csorbát szenvedett s ítéletmódosításainak kézzelfogható részrehajlása és szeszélyeinek következtében érzékenyen sújtott.“

Ferenc József 1850. július 6.-án küldte nyugalomba, mert kényekedve szerint gyakorolt ítélkezéseit már Bécsben is tűrhetetleneknek kezdték találni. A fiatal császár, úgy látszik, egészen megundorodott tőle, mert többé nem engedte a maga közelébe. Miklós orosz cár 1851-ben Olmützben meglátogatta Ferenc Józsefet. Ebből az alkalomból nagy fogadás volt az udvarnál. Haynau biztosra vette, hogy őt is meghívják annyira, hogy már előre is eldicsekedett vele. Ferenc József azonban megtiltotta neki, hogy Olmützbe jöjjön. „So geht man mit einem Haynau um?“ — hördült fel erre dühösen Haynau, de fogcsikorgatva hozzátette: „Ich werde übrigens dem allerhöchsten Befehle gehorchen.“ 1853-ban újra közeledni próbált az uralkodóhoz. A Libényi-merénylet után Bécsben járt, hogy a császárnak a szerencsés megmeneküléshez jókívánságait kifejezze. Az nap érte a hirtelen halál.

BÁRMILY NAGYOK is azonban a rémtettek, amelyek ennek az embernek a lelkét terhelték és emlékét elátkozták, a legújabb kutatások alapján mégis azt kell mondanunk, hogy egy embernek a felelőssége még az övénel is nagyobb, azé, akinek a kezében — Steier Lajos találó hasonlata szerint — Haynau csak a tör volt, melyet a magyar nemzet szívébe döfött s akinek démoni alakja a megnyílt levéltárak poros aktáiból félelmetes arányokban kelt ki. Ez az ember Schwarzenberg Félix herceg osztrák miniszterelnök volt.

A nagyközönség eddig aránylag keveset tudott róla, mindenestre jóval kevesebbet, mint Haynauról. Pedig a levéltári bizonyítékok szerint voltaképen rajta fordult meg minden. Széchenyi István egyszer „sápadt vampir“-nak nevezte el. Energikus, zseniális, de frivol erkölcsű ember volt. Mint fiatal császári diplomata Londonban kezdte meg működését, de 1826-ban egy botrányos házasságtörési eset miatt el kellett hagynia az angol fővárost. 1848-ban mint katona az olasz harctéren harcolt és meg is sebesült. Ekkor Bécsbe jött s a bécsi kamarilla október 22.-én a tehetetlen V. Ferdinánddal megtétette miniszterelnöknek. Főképen az ő műve volt, hogy Ferdinándot december 2.-án államcsinyszerűen lemondatták és a 18 éves Ferenc Józsefet ültették a trónra.

Ferenc József teljesen Schwarzenberg hatása alá került, nemcsak azért, mert trónrajutását ő készítette elő, hanem azért is, mert úgy látta, hogy ez az ember vére hullásával még a harctéren is kész hűségét bebizonyítani. Egyenesen nélkülözhetetlenné tudta magát tenni az uralkodó előtt. Schwarzenberg kezdettől nem csinált titkot abból, hogy a magyar szabadságharc résztvevőin, mihelyt erőt vesznek a magyar seregen, véres bosszút fog állni. Amikor ez bekövetkezett, figyelmeztették, hogy jó volna kegyelmet gyakoroltatni a császárral. Cinikusan így válaszolt erre a tanácsra: „Die Gnade ist gut, aber vorher hängen wir ein wenig.“

Schwarzenberg sógora volt az első osztrák fővezérnek, Windisch-Graetz Alfréd hercegnek. Windisch-Graetz tagadhatatlanul gyenge hadvezér volt, de amellet igazi úr, aki egyszer bevallotta azt is, hogy álmatlan éjtszakát okoz neki, ha halálos ítéletet kell aláírnia. Ez a főúr nem látszott alkalmas eszköznek a tervezett bosz-

szuállásban. Hamarosan be is vádolták Ferenc Józsefnél, hogy kéméletessége és a konzervatív magyar körökkel fenntartott jóviszonya az oka annak, hogy a magyarországi hadjárat vontatottan halad előre. A császár azután Windisch-Graetzet éppen sógora, Schwarzenberg befolyására fel is mentette és Welden tábornoszernagy rövid átmeneti parancsnoksága után, 1849. május 30.-án Haynaut helyezte a magyarországi és erdélyi osztrák seregek élére. A hiénát tehát Schwarzenberg szabadította hazánkra.

Haynau egyik fegyvertársa és jóbarátja, Schönhals tábornok Haynau halála után megírta életrajzát. Ebben azt állítja, hogy Haynau kegyetlenkedéseinek tulajdonképpen Görgey volt az oka, mert nem az osztrákok, hanem az oroszok előtt tette le a fegyvert. Valójában tehát lázadó maradt s Haynau fel volt mentve minden kémélet alól. Ez persze igen gyenge lábon álló okoskodás. Haynaut kétségtelenül vérig sértette Görgey eljárása s dühének e fölött nem egyszer brutális kifejezést is adott. De az „ein wenig hängen“ az ő programjában kezdettől éppen úgy benne volt, mint Schwarzenbergében. Hiszen amikor kinevezése után Pozsonyban átvette a főparancsnokságot, helyettesének, Kempen altábornagnak ezzel a két szóval adott programot: „Blutige Strenge!“ 1849. július 24.-én kiadott manifesztumában pedig kérkedve és fenyegetődzve hivatkozott Bresciában elkövetett vérengzéseire. Abban, hogy ezt a beharangozott, véresen kegyetlen programot most kedve szerint megvalósíthatta, szintén döntő része volt Schwarzenberg hercegnek.

BÉCSBEN ELEINTE, úgy látszik, a törvénynek legalább a betűjéhez ragaszkodni akartak. 1849. augusztus 20.-án ugyanis minisztertanácsi határozatot hoztak, hogy Haynau várni tartozik az ítéletek végrehajtásával, míg további utasítást nem kap. Ezt a határozatot a császár hadsegéde, gróf Grünne tábornok vitte le egyenesen Aradra. Haynau ekkor már alig bírt az idegeivel. Az oroszok ugyanis a fegyverletétel után olyan hiányosan őrizték a honvédsereget, hogy augusztus 18.-án a 30.000 fogolyból már csak 15.000 volt meg. Igaz, hogy csak a legénység szökött meg, a honvédtisztek, bízva az oroszok közbenjárásának hathatóságában, inkább a fogolytáborba iparkodtak. Ez persze Haynau kedvére volt, hiszen ő elsősorban a tisztekre pályázott. Augusztus 24.-én jóbarátjának, Schönhals tábornoknak meg is írta, hogy másnapra várja a honvédsereg 15 „főnökét“ és 2500 tisztjét. Minden vezető tisztet fel fog akasztatni, minden volt „osztrák“ tisztet fejbe fog lövetni. Maga is szörnyű tervnek mondotta ezt, de — tette hozzá — „dieses schreckliche Beispiel bin ich der Armee und der Welt zum abschreckenden Beispiel schuldig.“ Az eljárás — írja — egészen rövid lesz: csak arra fog szorítkozni, hogy a fogoly a császári seregben tiszt volt-e. A zsurnaliszták — így gúnyolódik tovább — különösen az angolok, ugyan lármázni fognak, de ő ezzel nem törődik és a fejével garantálja, hogy Magyarországon száz éven belül nem lesz forradalom.

Véres tervének kivételét azonban Grünne megérkezése egyelőre megakasztotta. Haynau a foglyok átvételének napján, augusztus

25.-én elégedetlenül írta Radetzkynek, hogy ha Grünne 40 órával később érkezik, a tábornokokat már a bitón találja. Máskép nem is lesz nyugalom Magyarországon. De — teszi hozzá morogva — „mein Kaiser befiehl und ich muss gehorchen.“ Mégis azonnal panaszos beadványt intézett a császárhoz, hogy megakadályozzák a forradalom kiirtásában és szabad kezet követelt az ítéletek végrehajtásához. Ugyanakkor jutott tudomására, hogy az olműtzi haditörvényszék Batthyány miniszterelnököt halálra ítélte ugyan, de a hadbírószázados javaslatára egyúttal kegyelemre ajánlotta s az ítéletet jóváhagyás végett a bécsi felső hadbíróshoz terjesztette fel. Haynau előbbi beadványával együtt küldte fel Bécsbe a hadügyminisztériumba a követelését, hogy Batthyányt is neki szolgáltatassák ki, mert mint magyarországi főparancsnok csak ő jogosult az ítélet ratifikálására. A hadügyminisztérium nem is mert ellenkezni és kiszolgáltatta neki Batthyányt. Most tehát minden attól függött, hogy az augusztus 20.-i minisztertanácsi döntés szerint Haynau milyen további utasításokat kap.

Ezt az utasítást újabb minisztertanács fogalmazta meg s úgy hangzott, hogy Haynau a végrehajtás előtt köteles minden halálos ítéletet jóváhagyásra felterjeszteni. Az utasítás augusztus 31.-én született meg s másnap már a császár kabinetirodájában várta az aláírást. Ha ez a határozat érvényben marad, Haynau vérengzései részben talán nem következtek volna be. Azonban egy titokzatos kéz már néhány nappal előbb, augusztus 29.-én a császár katonai főhadsegédi irodájában más, végzetes parancsot íratott alá az uralkodóval, mely szerint Haynau csak a halálos ítéletek végrehajtása után köteles esetről-esetre jelentést tenni. Az az ember, aki a császárral ezt a parancsot aláíratta s Haynaunak tulajdonképpen teljesen szabadkezet biztosított, Schwarzenberg volt. Nem pusztá gyanítás ez, mert a minisztertanács tervezete is így alakult át s az átalakításban világosan felismerhető Schwarzenberg keze. A császár ugyanis a minisztertanács határozatát nem írta rögtön alá. Schwarzenberg pedig felhívatta Haynaut Bécsbe s itt szeptember 7.-én a két vérszomjas ember megegyezett egymással. Az aláírásra kész tervezetet visszavették a császári kabinetirodából, a minisztertanács Schwarzenberg kívánságára újra összeült s az ülésen Schmerling igazságügyminiszter Schwarzenberg követelésére sajátkezűleg javította a tervezetet pontosan úgy, ahogy a főhadsegédi hivatal szövege szólt.

Ferenc József ezt a végzetesen átkorrigált minisztertanácsi határozatot csak szeptember 22.-én hagyta jóvá. Minden bizonnyal az ő fiatalsága is visszariadt attól, hogy aláírásával a vérengzésnek szabad folyást engedjen. De más ok is hozzájárulhatott a császár habozásához. Itthon is, a külföldről is tekintélyes hangok ajánlották neki, hogy legyen kegyelemmel a foglyok iránt: Zichy Ferenc gróf, Coronini gróf, a császár egykori nevelője, Palmerston lord, Tocqueville francia külügyminiszter, Paskievics herceg, sőt maga a cár is. De persze épúgy nem hiányoztak a hangok, melyek szigorú megtorlást ajánlottak neki s köztük voltak, sajnos, azok a konzervatív magyarok is, akikben Magyarországon egyedül bízott: Jósika Sá-

muel, Dessewffy Emil, Apponyi György, akik már 1849. március 23.-án „unbarmherzige Strenge“-t hangoztattak a „forradalom“ vezetőivel szemben. Végeredményben tehát Schwarzenbergnek nem lehetett túlságosan nehéz dolga, hogy a végzetes aláírást ezekre a magyarokra is hivatkozva a császártól kicsikarja.

A császár aláírásával a 13 aradi tábornok és Batthyány sorsa meg volt pecsételve. Aradon a procedura Haynau bejelentése szerint csakugyan rövid volt. Az osztrák hadbíróságoknál az volt a szokás, hogy az auditor-tiszt egyszemélyben vizsgálóbíró, vádló és védő is volt. Ő proponálta tehát az ítéletet s ugyanakkor ő terjesztette elő az esetleges kegyelmi javaslatot is, ami természetesen szükségképen arra vezetett, hogy egyik javaslata nem volt egészen őszinte. A haditörvényszékben viszont legénységtől fölfelé minden rendfokozatból legalább egy szavazóbíró szerepelt. Hogy azután a legénységi bírák, akik az auditor ítéletjavaslata után a szavazást kezdték, mennyit érthettek a magasabb politikához, mely ezekben a pörökben közrejátszott, azt megítélhetjük abból, hogy pl. Czuczor Gergely pörében három még a nevét sem tudta leírni a szavazata alá. Az aradi auditor felhívta Haynau figyelmét arra, hogy a tábornokok azzal, hogy letették a fegyvert, megakadályozták a további vérontást. Négy tábornokot kegyelemre is ajánlott: Dessewffyt és Lázárt, mert az osztrákok előtt tették le a fegyvert, Schweidelt, mert a schwechati ütközet óta nem vett részt a hadjáratban, Pöltenberget pedig azért, mert az osztrák hadifoglyokkal jól bánt és most az auditor szerint megbánást mutatott. Haynau persze a kegyelmi ajánlatot elutasította, csak Dessewffy és Lázár esetében változtatta meg a kivégzés módját: a katonatisztre kevésbé megszegyenítő agyonlövétést írta elő a felakasztás helyett.

Időközben Batthyányt is hazahozták. 1849. január 8.-án fogatta el Windisch-Graetz Pesten. Először Budán hallgatták ki, majd a honvédseregek elől Laibachon és Pozsonyon át Olmützbe vitték. Itt ítélkezett felette a hadbíróság, felsőbb utasításra az igazságszolgáltatást valóban megszegyenítő módon. Nem vették figyelembe, hogy a haditörvényszékek felállítását csak 1848. október 3.-án proklamálták, amit tehát Batthyány ezen időpont előtt követett el, nem a haditörvényszék, hanem a rendes bíróság elé tartozott volna. Bár Leuzendorf hadbíró-százados ezt maga is kifejtette, sőt hozzátette, hogy a Batthyányhoz intézett királyi leiratok szerint az uralkodó addig nem is vonta meg bizalmát tőle, az osztrák minisztertanács nem mert Schwarzenberggel szembeszállni és utasította a haditörvényszéket, hogy Batthyány egész közéleti működését vizsgálja át. Márpedig a súlyos vádak, amelyek ellen különben Batthyány szintén meggyőzően védekezett (hogy ő okozta a horvátokkal való összeütközést, hogy királyi szentesítés nélkül magyar államjegyeket bocsájtott ki és honvédsereg felállítását rendelte el), mind a végzetes október 3.-a elé esnek. Ami azután történt, részben nevetségesen csekély dolog volt (hogy pl. mint nemzetőr-közhuszár a Jellachich táborából elűzött, fosztogató népfelkelők ellen harcolt), részben olyan tett, melyért másokat vád alá sem helyeztek (pl. hogy a császár által október 3.-án feloszlott országgyűlésen továbbra

is résztvett). De ezt a jogsértést még tetézték azzal, hogy az auditor elől eltitkoltak olyan aktákat, melyek Batthyányt igazolták volna és nem engedték meg, hogy a lemondott István nádor vallomást tegyen Batthyány viselt dolgairól, pedig az ő tanúsága nélkül Batthyány védekezésének értékét meg sem lehetett állapítani.

Leuzendorf auditor szerepe a Batthyány-perben különösen érdekes volt. Mint vizsgálóbíró szinte fanatikusan nyomozott minden terhelő adat után, mint vádló halálos ítéletet is javasolt. De utána rögtön „finom lélektani érzékkel és jogászi tehetséggel“ megírt beadványban javasolta Batthyány felmentését, amihez a haditörvényszék összes tagjai hozzájárultak. Lehet, hogy őszintén akart Batthyányon segíteni, az sincs kizárva, hogy Batthyánynétől jutalmat várt és erre ígéretet is kapott. Ugy gondolhatta, hogy a váddal eleget tesz Bécsnek, a védelemmel pedig Batthyánynénak. Amikor felmentő javaslatát előterjesztette, még nem tudhatta, hogy Haynau magának követelte Batthyány ítéletét is. Így azután keservesen csalódott mesteri előterjesztése sikerében. Amikor megtudta, hogy az ítélet Haynau elé került s ő a kegyelmet elutasította, ájultan rogyott össze, magához térve pedig így kiáltott fel: Ez infámia volt! De hajszál híjján rá is fizetett a kegyelmi ajánlatra, mert Haynau Budára rendelte és börtönnel fenyegette meg érte.

Az aradi foglyok és Batthyány kivégzését Haynau október 6.-ára rendelte el, mert a pesti tömeg éppen egy évvel előbb ezen a napon húzta lámpavasra Lamberg gróf császári biztost. Szadista örömet azonban nagyon elrontotta, hogy helyettese, Kempen altábornagy Batthyányt nem bitóra húzatta, hanem főbelövette. Batthyány ugyanis a felesége által a börtönbe csempészett törrel öngyilkosságot kísérelt meg. Az öngyilkosság nem sikerült ugyan, de a nyakseb miatt az akasztást nem lehetett végrehajtani a kitűzött napon.

Haynau a kivégzés előtt nem olvasta át Batthyány pörének aktáit, csak az ítéletet hagyta jóvá. A kivégzés után azonban magához kérte az iratokat s ekkor valószínűen maga is rájött, hogy mi csoda égbekiáltó gazság volt Batthyányt ezen vádak alapján halálra ítélni. Az iratokat ugyanis felküldte Schwarzenbergnek azzal, hogy igen fontos lenne, hogy ezek az akták profán kezekbe ne kerüljenek. El is rejtették őket úgy, hogy Károlyi Árpád, a neves történetíró és a császári levéltár egykori igazgatója is csak hosszú keresés után talált rájuk.

HOGY EZEKBE a vérengzésekben kik voltak a főbűnösök, azt az egykorúak jól látták. Amikor Miklós cár 1850 elején a kivégzésükről értesült, ridegen azt mondta Buol osztrák-magyar nagykövetnek: „Csak azt kívánom a császárnak, hogy környezete soha többé ne éljen vissza fiatalásával és soha ne készítse olyan aktusokra, melyek uralmára foltot vetnek.“ Károlyi Árpád, ez a kemény kálvinista magyar és rankei méretű nagy történettudós pedig a per aktáinak és titkos irányítóinak pontos ismeretében Ferenc József szerepére kimondja a most már bizonyára végleges ítéletet, hogy sem bírói székbe nem való, sem az emberi lélekbe nem tud bepillantani az, aki követ dob a fiatal uralkodóra mindazért, ami

1849. október 6.-án történt. Az öreg Ferenc József azonban úgy lát-szik, nem tudta ilyen világosan megadni önmagának a felmentést azért, amit az ifjú ember nevében akkor mások elkövettek. 1909-ben vitték át Kossuth hamvait a mai díszes mauzoleumba. Akkor koalíciós kormánya volt az országnak s a kereskedelmi tárca Kossuth Ferenc kezében volt. A kormány természetesen nem maradhatott el erről a végtisztességről, az uralkodóval szemben viszont kényes helyzetbe került: nem veszi-e rossznéven, hogy kormánya résztvesz az uralkodóház haláláig engesztelhetetlen, nagy ellenfele temetésén. A minisztertanács úgy oldotta meg a problémát, hogy Zichy Aladár gróf, a király személye körüli miniszter útján az uralkodó döntését kérte ki. Amikor Zichy előadta a kormány kérdését, Ferenc József rögtön válaszolt: „Természetes, a kormány vegyen részt az ünnepeken, hiszen Kossuth Ferenc atyjáról van szó“. Azután elhallgatott, csendesen maga elé nézett, majd elgondolkodva így szólt: „Én mindenkinek megbocsájtottam és nekem senki sem akar megbocsájtani!“

Ez az egy mondat talán mindennél élesebben világít bele az öreg király lelkébe, hogyan gondolkodott ő maga késő öregségében 1849. október 6.-áról. Ha megfordíthatta volna az események járását, ezt a napot bizonyára nem ismételtette volna meg. Már rég ez volt a felfogása. A 67-es koronázás előtt közvetlenül Erzsébet királyné magához hívatta Horváth Mihály püspököt, Kossuth volt kultuszminiszterét, aki nem sokkal előbb kapott amnesztiát és tért vissza az emigrációból. A királyné kérte őt, hogy beszéljen neki nyíltan és leplezetlen őszinteséggel a szabadságharcról. „Abban az időben, — mondotta, — én még nem voltam a dinasztia tagja, férjem nevében pedig, ki még úgyszólván gyermekifjú volt akkor, sok olyasmit követtek el, ami, hogy akaratán kívül történt, ő fájlalja legjobban. Higye el, ha tehetségünkben állna, férjem és én volnánk az elsők, akik Batthyány Lajost és az aradi vértanukat életre ébresztenők.“ Toldy Ferenc is észrevette a változást Ferenc Józsefen és még a kiegyezés előtt azt írta egy ízben Horváth Mihálynak: „Ez az úr más, mint volt s több, amint amit róla hisznek... Nyugodt, emberséges szíve van s Bécsben nála jobb barátja nincs a magyarnak.“ Köztudomású az is, hogy a nemzet ajándékát, a koronázási aranyakat a rokkant honvédeknek ajándékozta.

De a 49-es halottakat már nem támaszthatta fel! És bár tudta, hogy felelőssége az ő halálukban csak egy 19 éves tapasztalatlan, ördögi gonoszságú emberektől körülvelt és félrevezetett ifjúé, mégis érezte, hogy Batthyány Lajos és az aradi tizenhárom meg a többi vértanu árnya örökre odaékelődött közéje és népe közé. Érezte, hogy tisztelik, de a szeretet melege nem áramlik feléje a magyar tájakról. Egy hosszú életen át hordozta ezt a tudatot — ezzel adott elégtételt 1849. október 6.-áért.

HERMANN EGYED.

Irodalom: ANGYAL D.: *Die Regierung Franz Josephs in den Jahren des ungarischen Freiheitskampfes* (Klebbélsberg K. Történetkutató Intézet Évkönyve, IX. k., Budapest, 1933); FRIEDREICH ENDRE: *Gróf Batthyány Lajos utolsó napjai* (Századok, 1927, 4—6. sz.); u. az: *Czuczor Gergely haditörvénytörvény-széki pere* (Napkelet, 1929, 9. sz.); HERMANN EGYED: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolútizmus idejében*, Gödöllő, 1932; KÁROLYI ÁRPÁD: *Németujvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöree*, Budapest, 1932; MÁRKI SÁNDOR: *Horváth Mihály*, Budapest, 1917; STEIER LAJOS: *Haynau és Paskievich*, Budapest, é. n.

A felvidéki magyarság.

MINÉL JOBBAN távolodunk időben életünk egy-egy korszakától, annál inkább egységben látjuk annak sok-sok apró mozzanatát. Nagy bölcselőnk, Pauler Ákos, a középkori filozófiáról szóló előadásait azzal a hasonlattal vezette be, hogy a középkor mai szemléletünkben egységes hegyvonulatnak látszik és csak aki elmélyed tanulmányozásába, fedezi fel, mennyire bőségesen tagolt volt, hány hosszanti és keresztben futó völgy, hegyszakadék, sziklasor tarkította képét. Lassankint így leszünk a felvidéki magyarság kisebbségi időszakával is: már csak életének gerincvonalát látjuk, azt az egyszerű tény, hogy az elszakított magyar nemzetrészt két évtizeden át megőrizte népi művelődését és örökös lélekkel vigyázott szellemi és anyagi értékállományára, amelyet nemcsak csorbítatlanul, de még tovább is fejlesztve akart visszavihetni a csonk hazába. Pedig valójában mindez nem volt olyan egyszerű: mennyi bonyodalom, mennyi nehézség, egyéni és nemzeti küszködés, kicsinyes megalázás és mindennapi keserű megalkuvás kellett ahhoz, hogy érintetlen maradjon a lényeg: a töretlen és diadalmasan tovább fejlődő magyar élet.

Közhelyként hat ma már annak megállapítása, hogy a kisebbségi sorsba jutott nemzetrészeknek magukra hagyva önállóan kellett megépíteniük művelődési szervezetüket és kifogyhatatlan leleményességgel kellett a kedvezőtlen életviszonyok között is alkotó munkát végezniük. Ehhez alapot kétségtelenül az a művelődési kincs nyújtott, amelyet lelkük mélyén a hazájuktól elszakított magyarok az egyetemes nemzeti kultúrából mentettek át és amelyet nem vehetett el tőlük semmiféle erőszak. A szellemi értékállománynak pusztta megőrzése azonban önmagában még nem jelenthetett fejlődést. A múlt gazdagságának ébrentartása csak úgy válhatott alkotó erővé, ha a kisebbségi keretekben a fennmaradásért vívott küzdelem eleven fegyverévé kovácsolódott, tehát ha útmutatóul használták a magyarságra szakadt merőben új és addig nem is sejtett feladatok megoldásánál. Ehhez viszont az önálló szervezetek egész hálózatának kibontakoztatása vált szükségessé: ahol az állam segítő keze már nem létesíthetett intézményeket, a népnek magának kellett kereteket építenie, hogy művelődése ne csak meg ne csappan-